

IDEOLOGI OCH SYSTEMUTVECKLING

Albert Danielsson
Aant Elzinga
Tore Nordenstam
Alf Sjöberg
Lennart Torstensson
m fl

Under redaktion av
Bo Göranson

Studentlitteratur

4. Produktionstekniska värden och värderingar

Inledning

Tore Nordenstam

Lennart Torstensson citerade inledningsvis ett uttalande (i en skrift Att bedöma en utredning från Statskontoret) att utredaren skulle vara neutral. Där antyds med andra ord en bestämd utredarroll, utredaren som expert. Jag tänkte belysa den rolluppfattningen genom att ta upp något från den produktionstekniska litteraturen och gå tillbaka till Frederick Taylor och The Principles of Scientific Management från 1911.¹⁾

Taylor hade en enorm tilltro till vetenskapen, och inom den produktionstekniska litteraturen betonas det ständigt och fortfarande, att det här är fråga om vetenskap. Taylor var värdeobjektivist i bemärkelsen att han ansåg, att värde- och normproblem kan lösas med vetenskapliga metoder. Och metoderna var i princip av samma slag, som man använder i naturvetenskaperna. Av allt att döma uppfattade Taylor inga bestämda skillnader mellan naturlagar och de grundläggande normer, som den vetenskapligt ambitiösa företagsledningen bör tillämpa. De normer som utgör the principles of scientific management är (eller följer direkt ur) vetenskapliga lagar enligt Taylor. Om värden och normer är objektivt givna, så blir det alltid möjligt söka efter den vetenskapligt riktiga lösningen på norm- och värdekonflikter. Taylor utgick ifrån att vid värde- och normkonflikter så har den ena parten fel. Han utgick också ifrån att företagsledningen är den part som har rätt - om den är vetenskapligt informerad. Han säger att "den ene måste ha fel vid konflikterande uppfattningar, och när väl sanningen uppdagats når man överenskommelse i samförstånd."²⁾

Den ständigt återkommande referensen till vetenskap i produktionsteknisk litteratur har en ideologisk funktion, nämligen att ge stöd åt de värden, normer och intressen, som stöds av företagsledningen. Hos Taylor undanröjs möjligheten till intressekonflikter mellan ledning och anställda genom ett postulat om grundläggande intressegemenskap. Det är detta postulat om en grundläggande intressegemenskap, som gör att scientific management förvandlas till en ideologi, som gör anspråk på att objektivt representera alla parter objektiva intressen.

---

1) Jfr Sven-Åke B Johansson, Produktionsteknisk systemsyn - en beskrivning, Kungl Tekniska Högskolan 1973; och Sven Lindqvist, Arbetsbyte (Aldus 1975).

2) Citerat efter Johansson 1973, sid 40.

Nu tror jag, att den form av värdeobjektivism som Taylor ger uttryck för är mindre vanlig idag, men att det finns en modifierad variant av den här värdeobjektivismen, som är desto mera vanlig. Den varianten bygger på en distinktion mellan mål och medel, där man anser, att målen är någonting som är mer eller mindre subjektivt, men där medlen är någonting som kan behandlas med objektivt vetenskapliga metoder. Då skulle man kunna skilja mellan målvärdeobjektivism och medelvärdeobjektivism. Taylor var då både målvärdeobjektivist och medelvärdeobjektivist, medan en vanlig uppfattning idag är medelvärdeobjektivism. Sådana här mål-medel-modeller, där medlen anses höra till vetenskapens område och målen ligger utanför, tycks vara allmänt spridda i samhällsvetenskaplig litteratur, dit de förmedlats genom bland annat utilitaristisk moralfilosofi från Bentham och Mill och framöver genom Max Weber. Till produktionstekniken förmedlas mål-medel-modeller av detta slag bland annat genom den samtida organisations- och beslutsteorin.

Det som jag nu kallat för medelvärdeobjektivism är grundvalen för vad jag skulle vilja kalla för "instrumentellt tänkande", och därmed är det också grundvalen för den neutrala objektiva expertrollen, som var den problematiska utgångspunkten för Lennart Torstensson. Produktionstekniker uppfattas tydligt som medelvärdeexperter, som med rationella vetenskapliga metoder når fram till de bästa lösningarna på de av företagsledningen utstakade målen. På samma sätt uppstår problem för utredaren på grund av att han har ett begränsat direktiv och en begränsad kompetens och uppfattar sig som medelexpert. Problemen uppstår, när han börjar reflektera över om detta är en acceptabel roll för honom.

Hur skall man nu angripa medelvärdeobjektivismen och det instrumentella tänkandet och därmed utredares och andra experters objektivitetsanspråk? Ett sätt kunde vara att visa upp, att valet av medel innebär, att vissa värden prioriteras och andra eftersätts. Ett sätt att underminera den här neutrala expertrollen skulle vara att visa upp, att den medel-mål-modell, som förutsätts inte är hållbar. Formuleringen av prestationsmått framstår för Taylor som självklara sanningar, men det är inte så självklart, vad som skall beaktas, när man formulerar prestationsmått. Vilka faktorer skall man ta med? Skall man ta med långtidseffekter för arbetaren t ex? Skall man ta med effekter för arbetarens familj? Och ännu mindre självklart är det, hur de faktorer man tar med skall vägas mot varandra. När det gäller att väga de olika faktorerna mot varandra, finns det inga tekniska metoder. Det intressanta är, att problem av det här slaget ofta presenteras, som om det vore fråga om tekniska problem.

Det är en tydlig tendens fortfarande att behandla värde-, mål- och normproblem, som om det vore fråga om tekniska problem och vetenskapliga problem. Det finns en tendens att fördunkla norm- och värdeinslagen i

den här typen av litteratur. Man använder ofta en matematiskt och naturvetenskapligt inspirerad vokabulär, som svarar mot de vetenskapliga och objektivistiska ambitionerna, och som bidrar till att produktionstekniken framstår som något vetenskapligt oantastbart. (Man talar om att "definiera studiesystemet", "konstruera effektivitetsmått", "generera alternativ på grundval av analys" osv. Jfr citatet från Buffa i Johansson 1973, sid 70-71.)

Nedtoningen av värdeproblematiken kommer tydligt fram i det sätt som man behandlar människor på i produktionsteknisk litteratur. Man talar om "den mänskliga komponenten" och använder sig av ett avpersonifierande språkbruk, som diskret neddämpar det förhållandet, att det är vanliga människor som arbetar. Man talar om "mänskliga resurser" och "aktioner". Aktionerna utförs inte av arbetaren utan av "människans fysiska resurser". Produktionsteknisk ordlista, utgiven av Tekniska Nomenklaturcentralen 1971, kodifierar denna typ av språkbruk. Där talar man om människors verksamheter, t ex tankar. Tankarna utförs av människans intellektuella resurser, och då hoppas man på att beteendevetenskaparna i framtiden skall förse produktionsteknikerna med bättre kunskaper om den här mänskliga komponenten, som man ser som en analogi till maskinkomponenten. Man konstaterar, att beteendevetenskaparna inte har så mycket att erbjuda för närvarande, men man behöver ökad kunskap om den mänskliga komponenten och hoppas på framtida forskning. Så säger man, att människans natur måste undersökas med vetenskapliga metoder.

Men vad är frågor om människans natur av för slag? Är det frågor som kan avgöras med beteendevetenskapliga metoder eller inte? Normer om hur människor bör leva och vara backas ofta upp av argument om den mänskliga naturen. Framställningen av människans natur anger ett perspektiv på människan och föregriper de värderingar och normer, som man sedan uttrycker. Sammanhanget mellan människosyn och normer och värden kan man se tydligt och klart hos en produktionsteknisk författare som Lehrer. Lehrer framhåller, att människan intar en nyckelposition i produktionen, vilket nödvändiggör "careful consideration of human nature". Och så lägger Lehrer fram följande människobild: "Man is unique. We believe man to be created in the image of God and to possess characteristics that distinguish him from the animal. All of the great religions of the world are based upon brotherly love and the dignity of the individual. These two concepts are fundamental and they can provide a suitable foundation for developing satisfying and productive work relationships."¹⁾

Tendensen att behandla värdeproblem som om de vore vetenskapliga pro-

---

1) Citerat efter Johansson 1973, sid 88.

blem kommer klart fram. Den mest aktuella formen av den här tendensen är att förvandla värdeproblem till sociologiska problem. Det kommer tydligt fram i levnadsnivåundersökningen.¹⁾ När man talar om att konstruera checklistor i TCO:s undersökning om teknikvärdering, förekommer samma tendens att behandla norm- och värdeproblematiken i betensedevenskaplig dräkt.²⁾

Alternativet till det vetenskapliga sättet att behandla värden uppfattas ofta som subjektivism, vilket i sin tur ibland likställs med ren godtycklighet. Man ser tydligen bara dessa alternativ: antingen behandlar man norm- och värdeproblem vetenskapligt (helst genom kvantifiering av ett antal komponenter eller variabler, som man väljer och konstruerar mått för), eller också hamnar man i ren och skär subjektivism.

Frågan är då, om man kan undvika de här alternativen? Finns det något annat sätt att gå fram? Den problematiska utredarrollen, som Lennart Torstensson vänder sig emot är utredaren som neutral expert, som medlexpert. Ett motförslag kunde vara att se utredaren som katalysator eller terapeut. Några namn kan antyda vad som kan ligga i detta: Sokrates, Freud, Freire.³⁾ Från en sådan utgångspunkt betraktar man inte människor som komponenter som skall studeras utifrån med vetenskapliga metoder utan behandlar människorna i företagen som medmänniskor, som man kan kommunicera med. Kommunikation uppfattas för övrigt på ett egendomligt sätt i den produktionstekniska litteraturen. Det uppfattas som att man förmedlar företagsledningens synpunkter till de anställda. När man inte vet någonting om arbetarna, hoppas man på att forskaren skall inhämta det här vetandet. Det faller tydligen inte teknikerna in, att de skulle kunna gå och fråga. Nu får man kanske inte så mycket information, om man går och frågar direkt, som exempelvis sociologer får, när de går ut med ett batteri av frågor. Och så skall man svara direkt på saker, som man inte reflekterat på. Skall man få ut någon värdefull information, måste man få till stånd en dialog, som innebär, att man hjälper de berörda individerna att klargöra sina egna mål och värden och att klargöra sin egen situation.

Här tror jag, att det är viktigt, att man inte skjuter in sig för mycket på att klargöra normer och värden, utan att man framför allt försöker att hjälpa individerna att klargöra deras allmänna situation för sig själva. Det finns en tendens i diskussioner om yrkesetik, att man fäster en orim-

---

1) Jfr S Johansson, Om levnadsnivåundersökningen.

2) TCO: Angående teknikvärdering (1974)

3) P Freire, Pedagogik för förtryckta (Gummesons, Stockholm 1972)

Jfr även C Radnitzky, Contemporary Schools of Metascience, Vol II (Scandinavian University Books, 1968, 1970)

ligt stor vikt vid momentet artikulation av normer, artikulation av värden. Det är viktigt, att man artikulerar normer och värden för sig själv, men det är ju slutprocessen, det är ju slutstadiet i en lång process. Levnadsnivåundersökningens begrepp resurser är viktigt att föra in i det här sammanhanget. Vad individen företar sig beror till en del på hans normer och värden, som kan vara mer eller mindre välartikulerade, mer eller mindre ideologiskt färgade, mer eller mindre egentliga uttryck för individens önskemål. Det kan då ofta krävas en ideologikritisk bearbetning av individens norm- och värdeföreställningar, som han har fått sig pådyvlade utan att reflektera på, hur det har gått till. Men sedan bestäms vad individen gör också av sådant som hans ambitionsnivå, vilket t ex beaktas i Herbert Simons satisfieringsmodell, och av vilka uppfattningar han har om sina möjligheter att genomföra det ena eller det andra alternativet. Vad han gör bestäms också av vilka alternativ han uppfattar. Det bestäms i sin tur av hur han ser på sin situation. Hans kunskaper, hans överblick blir avgörande inslag. Hans kunskaper om sig själv och sin situation är en väsentlig del av hans resurser. Just det här resursmomentet tror jag det är viktigt att skjuta in sig på. Walter Korpi har pläderat för detta synsätt i sin kritik mot Birgitta Odéns allt för starka betoning av värderingars betydelse.¹⁾ Men jag tror, att det är viktigt att få med värden och normer också, vilket Korpi tenderar att skjuta för mycket i bakgrunden. Det är alltså fråga om en ganska komplicerad apparat, där normerna och värdena blir som toppen på ett isberg. Det är det, som man lättast får syn på. Detta tror jag är förklaringen till att debatten om yrkesetik ofta fastnar i artikulationsmomentet, i att artikulera normer och värden, och inte går vidare och ser på vilka resurser individen har för att uppfatta sin situation och motpartens situation, och vilka resurser han har att åstadkomma förändring.²⁾

Jag föreställer mig, att en alternativ expertroll skulle kunna gå på den här linjen: Experten, utredaren som terapeut eller katalysator, där en huvuduppgift för utredare och andra experter blir att klargöra individers situation för dem själva.